

INSON HUQUQLARI TUSHUNCHASINING MOHIYATI VA UNING VUJUDGA KELISH TARIXI

Jobborov Zokirjon Abdug'appon o'g'li

Namangan Davlat Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Tarix yo'nalishi 3- bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7310718>

ARTICLE INFO

Received: 26th October 2022

Accepted: 08th November 2022

Online: 10th November 2022

KEY WORDS

Tamoyil, me'yor, sudlov islohoti, demokratik huquqiy davlat, ijtimoiy yordam, konstitutsiyaviy huquq, majburiyatlar, shaxsiy huquq.

ABSTRACT

Mazkur maqolada inson huquqlari tushunchasining umumiy mazmun mohiyati va ushbu tushunchaning bashariyat tarixida vujudga kelish jarayoni haqida ma'lumotlar jamlangan. Shuningdek, mamlakatimiz va jahon mamlakatlari doirasida inson huquqlari tushunchasining keng tadbiiq etilishi va uning bosqichlari yoritilgan.

Mamlakatimizda fuqarolik jamiyati va insonparvar huquqiy demokratik davlatni shakllantirish jarayoni ketayotgan hozirgi davrda inson huquqlarini o'rganish dolzarb masalalardan biridir. Inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishda yangi davr boshlandi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti 1995–2005-yillarni kurrimizda Inson huquqlari o'n yilligi deb e'lon qildi. Inson huquqlarini himoya qilish mustaqilligimiz qomusi bo'lmish Konstitutsiyaning asosiy tamoyillari, O'zbekiston Respublikasi ijtimoiy iqtisodiy tizimini tubdan isloh qilishning asosiy yo'nalishi va yakuniy maqsadidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Oliy Majlis VI sessiyasida, Konstitutsiyaning to'rt yilligiga bag'ishlangan tantanali yig'ilishida va Vazirlar Mahkamasining O'zbekistonning 1996- yildagi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti yakunlari hamda 1997-yildagi iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan

majlisida qilgan ma'ruza va nutqlarida inson huquqlari sohasida amalga oshirilishi lozim bo'lgan quyidagi besh strategik yo'nalish belgilab berilgan:

- birinchidan, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning samarali mexanizmini ta'minlash;
- ikkinchidan, inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquqning umume'tirof etilgan tamoyillari va me'yorlari asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish;
- uchinchidan, qabul qilingan qonunlarga og'ishmay amal qilish mexanizmini ishlab chiqish va ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida qonun ustuvorligini ta'minlash;
- to'rtinchidan,][ini amalga oshirish yo'li bilan butun sud tizimini demokratlashtirish;
- beshinchidan, aholi, ayniqsa, yoshlar va mansabdor shaxslar o'rtasida huquqiy tarbiya ishlarini tubdan yaxshilash, ularning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish. Inson huquqlari muammosi;

– hozirgi zamonning eng dolzarb muammolaridandir. Inson huquqlari – bu jamiyatning eng oliy qadriyati, himmatidir. Inson huquqlari – bu butun insoniyatning intilishlari, orzu-umidlarini o‘ziga jamlagan keng qamrovli tushunchadir. Inson huquqlari – bu hozirgi taraqqiyotning asosi va davr talabidir. Inson huquqlari – bu demokratik huquqiy davlatning eng muhim belgisidir. Inson huquqlari har bir davlatning demokratik taraqqiyoti darajasini ko‘rsatuvchi muhim mezondir. Shuning uchun ham inson huquqlari xalqaro huquqda va milliy huquqiy tizimda muhim o‘rin tutadi. Insoniyat o‘z tarixiy rivolanishi jarayonida inson huquqlariga oid qonunchilik – bu inson va fuqaro huquqlari hamda erkinliklari haqida qonunlar majmuidir. Bu qonunlar qatoriga inson huquqlari bo‘yicha xalqaro hujjatlar va milliy qonunlar kiradi. Inson huquqlari to‘g‘risidagi qonunchilik o‘z taraqqiyotida uch katta bosqichni bosib o‘tgan.

Birinchi bosqich – 1789-yilgi inson va fuqaro huquqlari fransuz deklaratsiyasidan boshlanib, to birinchi jahon urushiga qadar davom etgan. Bu bosqichda insonning shaxsiy va siyosiy huquqlari to‘g‘risidagi qonunchilik ustuvor ravishda rivojlangan. Bu davrda qabul qilingan qonunlarda alohida e‘tibor quyidagi muammolarni huquqiy tartibga solishga qaratilgan: shaxs erkinligi va fuqarolar tengligi; shaxs daxlsizligi; xususiy mulk huquqi; saylov huquqi turli seznlar bilan cheklangan bo‘lsada.

Ikkinchi bosqichi – XX asrning birinchi yarmini o‘z ichiga olgan. Bu bosqichda sotsial yo‘nalish demokratiya ta‘sirida insonlarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlariga oid qonunchilik tez rivojlangan. Mehnat qilish huquqi, dam olish huquqi, ijtimoiy yordam olish huquqi to‘g‘risidagi qonunlar

alohida ahamiyat kasb etgan. Fransiya va Shvetsiyadagi sotsial qonunchilik, 1920-yilgi Veymar Konstitutsiyasi, Fransiya va Italiyaning 1946-yilgi Konstitutsiyalari bunga yaqqol misol bo‘ladi.

Uchinchi bosqich – XX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri kelib, bu bosqichda inson huquqlarining «yangi avlodi» to‘g‘risidagi qonunchilik rivojlanadi. Bu huquqlar qatoriga: tinch yashash huquqi; sof va toza atrof-muhitga ega bo‘lish huquqi; axborot olish huquqi kabilar kiradi. Bu bosqichda inson huquqlari to‘g‘risida xalqaro qonunchilik tizimi shakllandi. Dunyodagi har bir davlatda ham inson huquqlariga oid muayyan qonunchilik tizimi shakllangan. Bu qonunchilik negizini, avvalambor, Konstitutsiyalar tashkil etadi. Barcha davlatlar Konstitutsiyalarida inson va fuqaro huquqlari va erkinliklariga maxsus bo‘lim, boblar ajratilgan. Fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklari joriy qonunlarda o‘z aksini topgan.

Hozirgi kunda davlatlar o‘z Konstitutsiyalarida inson huquqlariga oid quyidagi muhim qoidalarni mustahkamlaganlar: – inson huquqlari va erkinliklarini tan olish va himoya qilish bu davlat majburiyatlaridir; – inson huquqlari va erkinliklari katalogi xalqaro-huquqiy andozalarga mos kelishi va bu sohada xalqaro huquqning ustuvorligi; – inson huquqlari va erkinliklari unga tug‘ilgandan boshlab taalluqlidir, yangi tabiiy huquq g‘oyasini, nazariyasini e‘trof etilishi; – hammaga va har kimga inson huquqlari va erkinliklarining teng va barobar taalluqliligi; – fuqarolarning kafolatlangan sud himoyasi bilan ta‘minlanishi; – inson huquq va erkinliklarini amalga oshirish boshqa shaxslar huquqlarini buzmasligi zarurligi. Dunyo davlatlarida inson huquqlariga oid qonunchilik tizimi

quyidagi guruhlariga bo'linadi: 1. Fuqarolarning shaxsiy huquqlariga oid qonunlar. 2. Fuqarolarning siyosiy huquqlariga oid qonunlar. 3. Fuqarolarning iqtisodiy huquqlariga oid qonunlar. 4. Madaniy huquqlarga oid qonunlar. 5. Inson huquqlariga oid xalqaro huquqiy hujjatlar. Inson huquqlari tizimi shaxsiy huquq va erkinliklar, siyosiy huquqlar, iqtisodiy va ijtimoiy hamda madaniy huquqlarning o'zaro bog'liq tarkibiy qismlaridan tashkil topgan yaxlit, bir butun holda xarakterlanadi. Tarixiylik usuli o'quv fanida inson huquqlarining qaror topish qonuniyatlari va ularning rivojlanishi tarixiy taraqqiyotning murakkab jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganiladi. Bunda, ko'pincha, kishilik jamiyatining turli davrlarida ro'y bergan voqealar, hodisalar haqida bilim olish imkonini beradigan tarixiy manbalarni, qonunlar, maxsus hujjatlar, aniq ishlar bo'yicha sudning qarorlari va boshqalarni tahlil qilish usuli qo'llaniladi. Qiyosiy usul bunda inson huquqlari haqidagi tushunchalar, hodisalar va jarayonlarni o'zaro solishtirish va shu asosda ular o'rtasida mavjud bo'lgan o'xshashlik va farqlarni aniqlashdan iborat. Shuningdek, turli mamlakatlarning inson huquqlari haqidagi qonun hujjatlari bilan ham taqqoslab o'rganiladi. Mantiqiy usul o'zida inson huquqlarini mantiqiy o'rganishning uslub, vositalarini ifoda qiladi va tafakkur shakllariga hamda amaliy mantiq qonunlariga asoslanadi. Inson huquqlarini o'rganishda mantiqiy usuldan foydalanish inson huquqlari bo'yicha qonun hujjatlarini qo'llashda ziddiyatlardan holi bo'lish imkonini beradi. 4. Inson huquqlari masalasi keng ko'lami hisoblanadi. Shuning uchun inson huquqlari bilan bog'liq barcha voqea-hodisalar, ijtimoiy fanlarni, hatto ayrim

tabiiy fanlarni ham o'rganish mavzui hisoblanadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng o'tgan davr ichida insonning huquq va erkinliklari to'g'risida milliy qonunchilik tizimini tashkil qiluvchi yuzlab qonunlar qabul qilindi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida xalqimiz, millatimiz, davlatchiligimizning va insoniyat huquqiy madaniyatining barcha ilg'or qadriyatlarini chambarchas uzviy bog'liq ekanligi o'z aksini topgan. Inson huquqlari aniq tarixiy va milliy o'ziga xos sharoitda tabiiy ravishda paydo bo'ladi va rivojlanadi. Shuning uchun ham o'zbek ma'naviy-huquqiy merosining ildizlarini chuqur bilish va idrok etish O'zbekistonda inson huquqlarini o'ziga xos tushunishni va holatini to'g'ri talqin qilishga asos bo'lib xizmat qiladi. Buyuk allomalarimiz umumbashariyat ma'rifatparvarligini yaratishda bevosita ishtirok etganliklari barchaga ma'lum. Ular jahon huquqiy sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shganlar. Ularning boy madaniy-huquqiy merosi hozirgi mustaqil huquqiy taraqqiyotning mustaqil poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa o'rnida shuni e'tirof etishimiz joizki, insoniyat doimo o'zining eng oliy qadriyatlarini hisoblanmish erki, ozodligi, sha'ni, qadr-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlarining g'alabasi uchun tinimsiz kurashlar olib borgan, shu o'rinda faylasuf Frenko Norrisning erkinlik haqidagi fikrlarini e'tirof etish joizdir: «Erkinlik tilagan bilan u o'z-o'zidan kelmaydi, erkinlik xudolarning marhamati emas. U xalqning shunday bir farzandiki, kurash suronlarida, o'lim mashaqqatlarida tug'iladi, qon bilan yuviladi, undan porox tutunining hidi anqib turadi». Qullik va krepostnoylik huquqi, ekspluatatsiya va irqiy kamsitishlar, turli ko'rinishlardagi

qirg'inbarot urushlar singari vayronkor illatlarning «ildiziga bolta uruvchi» hujjat – «Inson huquqlari Umumjahon Deklaratsiyasi»ning qabul qilinishiga qadar davr mobaynida insoniyat boshiga misli ko'rimagan kulfatlar yog'dirilgani barchamizga ma'lum. «Inson huquqlari

Umumjahon Deklaratsiyasi» Muqaddima va 30 ta moddadan iborat bo'lib, unda insonning asosiy huquq va erkinliklari, inson shaxsining benazirligi hamda erkak va ayollarning teng huquqligi o'z ifodasini topgan.

References:

1. Islom Karimov. O'zbekistonning siyosiy ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. –T., 1995.
 2. Islom Karimov. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li. –T., «O'zbekiston»,1992][
 3. Inson huquqlari. O'quv qo'llanma. –T., «O'zbekiston», 1997
- Inson huquqlari to'g'risida xalqaro bitim. –T., 1992.